

ხარ – ფშპის შინაგან ქართულში

ხარ- ფუძეს ქართულში დიდი დაცვირთვა აქვს. მისგან მიღებულია ისეთი ლექსიკური ერთეულები, როგორცაა: ხარება, სიხარული, მახარებელი, სახარება, სახარებელი, სახარული და სხვა. განვიხილავთ თითოეულ მათგანს ძველსა და ახალ ქართულში:

ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონის მიხედვით „ხარ, ი/უ -2: მე მიხარის თქვენთვის, ი. 11,15; სიხარულით უხარის ვმითა სიძისათა.. (მიხარის, უხარის, გიხარინ, უხარინ, გიხაროდამცა, უხაროდა, გიხაროდენ, უხაროდის [ნ.კ. სიხარულ]

ა: ხარება (გახარებ, ახარებს, ახარებდა, ახარებდეს).

ი: იხარებნ, იხარებდა, იხარებდეს, იხარებდ, იხარებდინ, ვიხარებდეთ, იხარებდენ, ვიხარე, იხარეთ („სიხარულით **იხარებნ** ყმასა მის სიძისასა“).

ე: ეხარების - „მკუღარნი აღდგებიან და ჭირვეულთა **ეხარების**“.

ხარებად - „მომივლინე სიტყუად შენდა და **ხარებად** ამას“.

„**მახარებლად** გლახაკთა მომავლინა მე“.

„გლახაკთა **ხარებულ** არს“ (იმნაიშვილი, 1986: 770-771).

სიხარული: „იყოს შენდა სიხარულ და მხიარულება ...“ (იმნაიშვილი, 1986: გვ. 541).

„ესრეთ იყოს **სიხარული** ცათა შინა ერისთვის ცოდვილისა“.

„შევედ **სიხარულსა** უფლისა შენისასა...“

„განიხარეს **სიხარულითა** დიდითა ფრიად“.

ძველი ქართული ენის ლექსიკონის მიხედვით, ხარება არის „შუება“, მხიარულება, „განშუება“ „განცხრომა“. განხარება, მოხარული, სახარულევანი, სახარება (სახარებამან კეთილმან ახარის მას) (აბულაძე, 1973: 382).

სახარული - „სიხარული“, მხიარულება: „სახარულო ჩემო“ (ფს. 31,7), „სახარულ ვექმენ მტერთა“ (მ.ხც. 143 გ); **სახარულე-**

ვანი - გახარებული: „ვითარცა დედა, შვილთა მიერ სახარულევანი“ (ფს. 112,9); **სახარება** - ოთხთავი: „სახარებადცა კეთილი მოაქუნდეს“, „სახარებამან კეთილმან ახარის მას“ (აბულაძე, 1973: 560).

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, **სახარება (სახარებისა)** არის „ეკლ. ბიბლიის ნაწილი, რომელშიც შედის ალექსის პირველი ოთხი წიგნი. შეიცავს ლეგენდებს ქრისტეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. წარმოადგენს ქრისტიანული სარწმუნოების საფუძველს - ოთხთავი//ერთი ამ წიგნთაგანი, მათეს სახარება. - მარკოზის სახარება“ (ქეგლ. ტ. VI, 1960: 946).

სახარებელ (სახარებლისა) - „მიმდ. ვნებ. მკ. რაც უნდა ახარონ ან რითაც უნდა იხარონ, გასახარებელი“ (ქეგლ., 1960: 946).

სახარებლად „ზმნს. რომ ახარონ ან იხარონ, გასახარებლად („გახარებული ხელმწიფის შვილი იმ ღამესვე დაინიშნა ქალზე და მეორე დღეს გასწია დედ-მამის სახარებლად ქალაქში (ზღაპარი)“ (ქეგლ., 1960: 946).

სიხარული (სიხარულისა) 1. „გრძნობა, რომელსაც იწვევს სასიამოვნო რამ, სიამოვნების, კმაყოფილების განცდა, მხიარული განწყობილება. 2. გადატ. ვინც (რაც) ასეთ გრძნობას იწვევს, სიამოვნების, კმაყოფილების მომნიჭებელი „შენისთანა შევირდი ოსტატის სიხარულია (ილია). ჩემო სიხარულო - აღერსიანი მიმართვა საყვარელი არსებისადმი“ (ქეგლ., 1960: 1110).

ხარება (ხარებისა) - 1. „სახელი ახარებს ზმნის მოქმედებისა: სასიხარულო, სასიამოვნო ამბის პირველად თქმამიხარება („რატომ არ ძალმიძს მოგება ბავშვების ცელქი გულისა, ხარება მათთვის სანატრელ ღამაში გაზაფხულისა“ (შ. მღვიმ.) 2. ფესვების გადგმა, გაზრდა (დარგული მცენარეების) - გახარება“.

2. ეკლ. ქრისტიანული დღესასწაული (მოდის 25 მარტს) (ქეგლ., 1963: 1341).

ძველი ქართული ენის გრამატიკის მიხედვით, **დანიშნულების სახელთა** საწარმოებლად ძველ ქართულში გამოყენებულია პრეფიქს-სუფიქსი სა-ე, სა-ო, სა-ურ (შანიძე, 1976: 54).

სა-ურ (დისიმილაციით სა-ულ): ცეცხლი - სა-ცეცხლ-ური, განძი- სა-განძ-ური, რწყ-აღ-ი - სა-რწყ-ული და მისთ.

სახელზმნაში (საწყისი და მიმდებარეობა) თუ ზმნას ერთვის სი თავსართი, მას კიდევ უნდა სუფიქსი იღ: (სი-ილ), ულ (სი-ულ) ან ოლ (სი-ოლ).

სი-ილ: სი-მშ-ილ-ი, სი-რბ-ილ-ი...

სი-ულ: სი-ხარ-ულ-ი, სიყუარ-ულ-ი, სი-ნან-ულ-ი... როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ა სუფიქსი აწარმოებს სა-წყისებს გარდამავალი ზმნებისგან, მათვე ემატება ნ-არიანი საწყისი, ხოლო დანარჩენი აფიქსები (ომ, ოლ, ილ, ს და სი) გარდაუვალი ზმნების საწყისის მაწარმოებლებია (შანიძე, 1976: 136-7).

ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ ხი- ფუძე დადასტურებულია როგორც ქართულში (მ-ხი-არ-ულ-ი, მხ-ხი-არ-ულ-ებ-ა- ა...), ასევე მეგრულსა (ხი-ოლ-ი - სიხარული) და სვანურში (ხი-ად - სიხარული, ხი-ად-ულ - სიხარული). ქართული ხი- ფორმის შესატყვისებია მეგრული ხი- და სვანური ხი-. მასალა შეაპირისპირა ნ. მარმა, გ. კლიმოვმა საერთო-ქართველური ფუძე-ენისთვის აღადგინა* ხიად- არქეტიპი (ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990: 486).

ბერძნულ ენაში, როგორც ეტიმოლოგიურ ლექსიკონებშია განმარტებული, **χαρά** ძველი ბერძნულიდან უნდა მომდინარეობდეს (**χαίρω**) (ბამბინოტისი, 1925), გვაქვს ახალ ბერძნულშიც **χαίρω** (მიხარია) ფორმით (**Χαίρω, χαίρομαι** -მიხარია). წარსული დროის აორისტში, მორფოლოგიური პროცესების თანახმად, იცვლის ფორმას და იღებს შემდეგ სახეს - **χάρ-ικα** (გამეხარდა). **χαρ-** ფუძე მრავლად გვხვდება ბერძნული ენის სიტყვათწარმოებაში. გვაქვს ისეთი ლექსიკური ერთეულები, როგორიცაა - **χάρισμα** (საჩუქარი, ძღვენი), **χαριτομένος** (გახარებული, ბედნიერი, უფასოდ, მუქთად), **χαρισμένος** (მიხარული), **συχαρητήρια** (მილოცვა), **συχαρητήριος** (მისალოცი), **συνεχάρη** (ვულოცავ) და მრავალი სხვა. (ბამბინოტისი, 1925, 1934) **Ευχαριστία** - მადლიერება, სიამოვნება, **Ευχάριστος** - სიამოვნებით, **Ευχαριστώ** - გმადლობ.

ფრაზებსა და გამოთქმებში:

γεια χαρά: γεια (σου / σας) - მისალმება

δίνω χαρά σε κάποιον: προκαλώ ευχαρίστηση σε κάποιον - სიხარულს ვანიჭებ ვინმეს

(είμαι) μια **χαρά** / μια χαρούλα: είμαι σε καλή κατάσταση - ვარ მშვენივრად

κάνω **χαρές**: εκφράζω την **ευχαρίστηση** μου - სურვილებს ვასრულებ, ჩემს მადლიერებას გამოვხატავ

μετά **χαράς**: მე μεγάλη ευχαρίστηση - დიდი სიამოვნებით

παιδική **χαρά**: ειδικά διαμορφωμένος χώρος με υπαίθρια παιχνίδια-საბავშვო გასართობი ცენტრი (ბავშვური, საბავშვო სიხარული)

χαρά Θεού: ηλιόλουστη μέρα - ღვთის წყალობა

χαρά σ' αυτόν που...: είναι τυχερός που.... ბედნიერია, ვინც...

χαράς ευγγέλια: χαρμόσυνη είδηση - სასიხარულო ამბავი
στις **χαρές** σου: (ευχή) στους γάμους σου - შენს ბედნიერებაში, სიხარულში (დალოცვა)

συνώνυμα: ενθουσιασμός, ευχαρίστηση, ικανοποίηση, χαρμονი, χαρμოსύνη

Σύνθετα -კომპოზიტი - μικροχαρά < μικρός + χαρά - პატარა სიხარული

ბერძნულში **χαρ-** ფუძე გვხვდება ანთროპონიმიკაშიც, მამაკაცის (ხარალამბოს, ხარის) და ქალის ხარი (ხარულა) სახელებში.

საკელესიო ტერმინოლოგიაში **χαρ-** ფუძე ისე არ გვხვდება ბერძნულში, როგორც ეს ქართულშია (სახარება, ხარება), ბერძნულში - Διαιθήκη (παλαια, κοινή) აღთქმა (ძველი და ახალი), ευαγγελισμός (ხარება), ευαγγελιστής - სახარების ოთხ ავტორთაგანი.

მედღეტერანულ-ქართველურ მიმართებებში პროფ. რისმაგ გორდუზიანი მიუთითებს, რომ **χάρι** - ვხარობ, **χάρις** „მადლი, მშვენება“ წარმოდგენილია მრავალრიცხოვანი შესაბამისობა ცალკეულ ინდოევროპულ ენასთან. ბუნებრივია, ისმის კითხვა შესაბამისი ქართული და ქართველური ფორმების ბერძნულ ფუძესთან მიმართებასთან დაკავშირებით. საერთოქართველური ხი- ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ ხი-არ ფუძისთვის. ამ ქართულ-ზანური არქეტიპიდან შეიძლება ხარ- ფუძის წარმოქმნაც ვივარაუდოთ, რომელიც უნდა შესულიყო ინდოევროპული ენების ერთ ნაწილში (გორდუზიანი, 2007: 309-310).

ჩვენი დაკვირვების შედეგად, **ხი-** ფუძე, რომელიც საერთო-ქართველურია და ქართულ-ზანურ არქეტიპად შეიძლება ჩაით-

ვალოს, შესულია ინდოევროპულ და კერძოდ, ბერძნულ ენაში, თუმცა სავარაუდოა, ბერძნულის გზით ისევ დაბრუნუნულიყო ქართულში ხარ- ფუძის სახით.

ხარ- ფუძე ქართულში აწარმოებს როგორც სახელებს, ასევე ზმნურ ფორმებსაც; დართული აქვს ქართული ენისთვის დამახასიათებელი მაწარმოებლები. მაგ. სი-ხარ-ულ-ი, სა-ხარ-ულ-ი, სა-ხარ-ებ-ა, ხარ-ებ-ა, მი-ხარ-ია, გ-ი-ხარ-ია, უ-ხარ-ია, გე-ი-ხარ-ია, გ-ი-ხარ-ია-თ, უ-ხარ-ია-თ.

ხარ- ფუძიანი სახელები პროდუქტიული ჩანს ანთროპონიმიკაში. შვილის შექნით გამოწვეული სიხარული ხშირად დენოტატის სახელდებაშია გამოხატული და ეს სხვადასხვა ფორმითა და სემანტიკით გამოიხატება.

თავდაპირველად ხარ- ფუძიანი საკუთარი სახელები ადამიანის სახელებად და მეტსახელებად შეიქმნა, ხოლო შემდეგ მივიღეთ გვარებიც. სიხარული-სიხარულიძე, მახარე/მახარა-მახარაშვილი, მახარობელი-მახარობლიძე, მახარია და სხვა.

ქართულმა ხარ- ფუძე გამოიყენა ზმნური და სახელზმნური ფორმების შესაქმნელად (გ-ა-ხარ-ებ, სი-ხარ-ულ-ი) და მისგან არის წარმოქმნილი სახარული, ძველი ქართულის ფორმა, რომელიც სიხარულის პარალელურად გამოიყენებოდა, სავარაუდოდ ხარ- ქართულში ქრისტიანობამდეა შემოსული და ის დაკავშირებული არ არის უშუალოდ სასულიერო ლიტერატურასთან. წინააღმდეგ შემთხვევაში, გვექნებოდა საღვთო ლიტერატურის აღმნიშვნელი სახელწოდებანი, რომელიც გვაქვს ბერძნულში. ძველი ქართული ენის ლექსიკონში ევანგელესახარებაა: „თანა - წარიტანა ევანგელჳ თჳსი“... შუშ., 25. „ჳელთა შინა მისთა უპყრიან წმიდაჲ ევანგელჳ ღამე და დღე“ sin - 6. 126. v. (აბულაძე, 1973: 146).

ლიტერატურა:

შანიძე, 1976 - ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

აბულაძე, 1973 - ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

გორდეზიანი, 2007 - რისმაგ გორდეზიანი, მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები, II, წინაბერძნული, თბ., 2007.

იმნაიშვილი, 1986 - ქართული ოთხთავის სიმფონიალექსიკონი, ი. იმნაიშვილის რედაქციით, თბ., 1986.

ქეგლ. 1960 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, თბ., 1960.

ქეგლ. 1963 – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VIII, თბ., 1963.

ბერძნულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 2006.

ფენრიხი, სარჯველაძე, 1990 – ჰაინც ფენრიხი, ზურაბ სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.

ბამბინიოტისი, 2002 - Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, 2002.

Merab Beridze
Maia Kukchishvili

ABOUT THE KHAR- ROOT IN GEORGIAN

The root **khar** has a great load in the Georgian language. It forms such lexical units as: The Annunciation, joy, evangelist, gospel and others.

χαρά should be coming from Old Greek (**χαίρω**). We have Modern Greek form - **χαίρω** (I am happy/ I am joyful) (**Χαίρω, χαίρομαι** - I am happy/ I am joyful). According to the morphological processes in the aorist past it changes the form and becomes **χάρ-ικα** (I was happy/ I was joyful).

The root **χαρ-** is found in the Greek word building. We have such lexical units like: - **χάρισμα** (the gift), **χαρούμενος** (happy, free, free of charge), **χαριτομένος** (funny), **συγχαρητήρια** (congratulate), **συγχαρητήριο** (salutatory), **συνεχάρη** (I congratulate) and so on. **Ευχαριστία** – gratitude, pleasure, **Ευχάριστος** – with great pleasure, **Ευχαριστώ** - Thank you.

Khi root has its equivalence in Georgian language-dialects (G. Klimov, N. Mari, H. Henrich, Z. Sarjveladze) and settled in Indo-European language, in Greek language (R. Gordeziani).

In our opinion, **khi** root changed phonetically and came back in Georgian Language as a **khar** form.

As a result of our observation it appeared that the Greek root, **χαρ** forms nouns and verbal forms.

khar root nouns are productive in anthropology as well.